

Rus İşgalinden Sonra Erzurum ve Van Vilayetlerinde Zirai Problemler ve Bu Problemlere Çözüm Arayışları (1918-1920)

Tahsin Aydoğan*

Özet

Dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı'nın etkilediği coğrafyalardan biri de hiç şüphesiz Doğu Anadolu'dur. Birinci Dünya Savaşı'nın ilerlediği yıllarda bölgenin büyük oranda savaş alanına dönüşmesi bölgede sosyo-ekonomik sorunların ve mekânsal tahribatın daha fazla hissedilmesine neden olmuştur. Doğu Anadolu'nun jeostratejik ve sosyo-ekonomik açıdan önemli vilayetleri Erzurum ve Van ise, söz konusu sorunlardan ve tahribattan nasibini fazlasıyla almıştır. Diğer doğu vilayetlerinden farklı olarak her iki vilayetin hem Rus işgaline hem de Ermeni zulmüne maruz kalması, yaşanan problemlerin çözümünü bir hayli zorlaştırmıştır.

Savaş ve işgal yılları sonrasında, vilayetlerdeki yaşamın normale dönmesi için gereken faaliyetler içinde en hayati olanı zirai faaliyetler olmuştur. Vilayetlerin yöneticileri zirai faaliyetlerdeki sorunların çözümünü diğer sorunlardaki gibi kolayca zamana yayma imkanı bulamamıştır. Ziraat meselesi işe temininde sürekliliğin belirleyicisi olduğundan, Erzurum ve Van'a atanan valiler için ziraatla ilgili konular hep öncelikli olmuştur.

Bu kapsamda işgalin bittiği 1918 yılında iki vilayetin zirai durumu ve ziraatında yaşanan problemlerin araştırılması önemlidir. "Zirai faaliyetlerin yeniden başlaması ve geliştirilmesi için merkezi-yerel ve askeri idarenin tutumu nasıldır?", "Ziraatın geliştirilmesinde en fazla uğraş gerektiren konu nedir?", "Problemlerin halledilmesinin önündeki engeller nelerdir?", sorularına arşiv kayıtları ve dönemin kaynakları temelinde cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Van, Tohum, Ziraat

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, MEB Tarih Öğretmeni, tahsin_aydogan@hotmail.com. ORCID ID: 0000-0002-6048-9819.

(Makale Gönderim Tarihi: 31.07.2018; Makale Kabul Tarihi: 10.12.2018)

Agricultural problems and seeking for a solution to these problems after the Russian invasion in the Provinces of Erzurum and Van

Abstract

There is no doubt that Eastern Anatolia is among the geographical regions which was affected during I. World War that lasted four years. Socio-economic problems and spatial destruction were felt widely because major part of the region was used as a battlefield, especially in last years of the war. Erzurum and Van, important provinces of Eastern Anatolia in terms of geostrategy and socio-economy, were affected by such socio-economic problems and destruction on a large scale. Erzurum and Van differ from other Eastern Anatolia provinces in that other Eastern Anatolia provinces was occupied by only Russia whereas Erzurum and Van not only was occupied by Russia but also was exposed to persecution of Armenian, which made harder solving the problems in Erzurum and Van.

After the year of war and invasion, agricultural activity is one of the most important activities to return the life in Erzurum and Van to normal. The directors of Erzurum and Van could not have plenty of time to solve the problems of agricultural activities unlike other activities. Agricultural issue, determinant of continuity of food supply, was primary for the governors who was assigned to Erzurum and Van.

In this context, it is crucial to research these two province's agricultural situation and problems of agricultural activity in 1918 when the invasion ended. Based on archive records and sources of the era, answers were searched for the questions like; Which attitude did central-local and military government have in order to start again and develop the agricultural activity? What is the most onerous topic to develop agriculture? What was the obstacles which prevent problems from being overcome?

Keywords: Erzurum, Van, Seed, Agriculture

Giriş

Doğu Anadolu Bölgesi, Uzakdoğu ve Avrupa arasında köprü vazifesi gören Anadolu'nun en stratejik yerlerinden biri olmuştur. Doğu Anadolu üzerine yapılan küresel hesaplar Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile birlikte aleniyet kazanmıştır. Ruslar Doğu Anadolu'yu sıcak

denizlere inmek için isterken¹ İngiltere Rusların bu yolla Yakındoğu'da etki artırmasını engellemeye çalışmıştır.² Bu kapsamda Birinci Dünya Savaşı'nın farklı coğrafyalardaki cepheleri bölgenin kaderini tayin ederken söz konusu savaşın Kafkas Cephesi de Doğu Anadolu'nun kaderini de etkilemiştir. Bu cephede Osmanlı Devleti'nin Rus Ordusuna karşı uyguladığı Sarıkamış Harekâtı amacına ulaşamamıştır.³

Harekâtın başarısızlıkla sonuçlanması Doğu Anadolu vilayetleri Rus işgaline uğramıştır. Ruslar işgal ettikleri Erzurum'da, Naçalnik denen bir idare düzeni kurarken⁴ Van Vilayeti'nde 14 idari bölümden oluşan geçici bir Ermeni hükümetinin kurulmasını sağlamıştır.⁵ Rusların Erzurum, Bitlis, Trabzon ve Van'daki ilerleyişleri Anadolu'nun genelinin elden çıkma tehlikesine neden olmuştur. Söz konusu tehlike engellenmişse de Erzurum ve Van birkaç yıl süresince işgalde kalmıştır. Vilayetlerde yaşayan halkın çoğunluğu işgal altında yaşamak istememiş, mülteci olarak açlık ve ölümlerle dolu bir yolculuğa çıkarak Anadolu'nun iç kesimlerine göçmüştür.

1917 yılında Rusya'da savaşın getirdiği kayıplar ve ekonomik huzursuzluk, 7 Kasım 1917'de Bolşeviklerin başarısıyla sonuçlanmıştır.⁶ Ruslar Kafkasya içlerine doğru çekilip bölgeyi terk etmeye hazırlanırken Doğu Anadolu'da kontrolü ise Ermenilere bırakmıştır. Bu andan itibaren Erzurum ve Van gibi Doğu Anadolu Vilayetlerindeki Müslüman halka karşı Ermeni katliamları yaşanmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti ise, Rusların kontrolünde yaşanan bu katliamlara Ruslar nezdinde

¹ Mehmet Çevik, Milli Mücadelede Van, Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 1995, s. 35

² Hüsamettin Yıldırım, Rusların Van Üzerindeki Emelleri, Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu, Van, 1990, s.245-246

³ Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Cilt III (1914-1922), Remzi Kitapevi, İstanbul 1972, s.119-123

⁴ Mevlüt Yüksel, I. Dünya Savaşı'nda Erzurum'un İlk İşgal Günleri, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 37 Erzurum 2008, s.268

⁵ Ergünöz Akçora, Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1946), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, s. 135

⁶ Dilek Akgümüş, Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşında Van ve Çevresinde Asayiş Problemleri, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s.100-102

yaptığı girişimlerden bir sonuç alamamıştır.⁷ Bunun üzerine Türk Ordusu ileri harekâta geçerek, 1918 yılının Mart ve Nisan aylarında hem Erzurum'u hem de Van'ı işgalden kurtarmıştır. Kendi vilayetlerinin kurtarılışını duyan halk ise kış şartlarına rağmen yollara düşerek memleketlerine dönmek için harekete geçmiştir.

Erzurum ve Van Vilayetlerinin işgalden kurtarılışı ve sonrası yıllara ait yapılan çalışmalarda her iki vilayetin zirai faaliyetleri müstakil ve bir bütünlük içinde ele alınmamıştır. Diğer bir ifade ile farklı akademik çalışmalarda yer alan zirai faaliyetler çalışmaların ana amaçlarıyla bağlantıları düzeyinde ele alınmıştır. Bu nedenle söz konusu çalışmalar "1918-1920 yılları arasında Erzurum ve Van Vilayetlerinin zirai faaliyetleri nasıldı?" sorusunu tam olarak cevaplamamaktadır.

Bu makalede amaç, 1918-1920 yılları arasında Erzurum ve Van Vilayetlerinin sosyal ve iktisadi durumunun analizini yaparak zirai faaliyetlerin gerçekleşmesinde yaşanan problemleri tespit etmek ve problemlere ilişkin alınan tedbirlerin ne düzeyde sonuç verdiğini belgeler ışığında irdelemektir.

1918 Yılıının İlk Yarısında Erzurum ve Van Vilayetlerinde Sosyal Ve İktisadi Durum

Gerek savaş ve işgal yıllarında gerekse de işgalden kurtuluş zamanlarında yaşanan tahribat, Erzurum ve Van vilayetlerinin şehir dokusunu, üretim imkânlarını ve sosyal yaşam şartlarını yaşanabilir olmaktan çıkarmıştır. İşgale uğrayan ve kurtarılan yerlerde tahribatın olması genel olarak doğal kabul edilmektedir. Ancak el değiştirmelerin kısa süreli olduğu ve düzenli ordu birliği mantığından uzak savaş birlikleri nedeniyle tahribatın boyutları oldukça büyümüştür. Nitekim düzenli Rus birliklerinden ziyade daha çok asker görünümlü Ermeni çetelerinin yaptığı tahribat, Erzurum ve Van vilayetlerinde taş üstünde taş kalmamasının asıl nedeni olmuştur. Öyle ki Erzurum'da da tarihi mekânlar, hükümet binaları ve halka ait mekânlar yakılıp yıkılarak tahrip edilmiştir.⁸

⁷ Ulvi Ufuk Tosun, Erzincan ve Erzurum'da Ermeni Vahşeti (1918) , Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19 (1), 1-20, 2015, Erzurum, s. 4

⁸ Ahmet Refik Altınay, Kafkas Yollarında, Yayına Hazırlayan: Ahmet Tavan, İzmit, 2012, s. 50

Yapılan tahribat ve yıkımları yerinde görenlerin aktarımları yapılanların boyutunu anlamamıza yardımcı olacak niteliktedir. Örneğin Almanya'nın Erzurum Konsolosluğunu da yapmış olan Edgar Ander, daha önce bulunduğu Erzurum'u işgalden kurtarılan Erzurum'la karşılaştırmıştır. Savaş öncesi zamanlarda Erzurum'u sıkıcı bir şehir olarak ifade eden Ander, şehrin işgal sonrası halini ise harabe olarak nitelemiştir.⁹ Şehrin kurtarılışında önemli rol oynayan Kazım Karabekir de, halkın yakınlarını sokaklarda yanmış ve yakılmış halde bulduğunu, sokaklarda yaşamdan ize rastlanmadığını belirtmiştir.¹⁰ 1918 Mayıs'ında Erzurum'a gelen Ahmet Refik Altınay ise edebi bir dille durumu betimlemiş, uğranılan müthiş bir istilanın izlerinin her yerinde görüldüğünü ve bunun kalplerde unutulmaz tesirler bıraktığını ifade etmiştir.¹¹

Yapılan tespitler Erzurum Vilayet merkezinin kısmen, merkez köyler ile kaza merkezlerinin ise tamamen tahrip edildiğini göstermiştir. Her yerden sokakların cenazelerle dolu olduğu bilgisi gelmektedir.¹² Savaş öncesine göre üç yüz bine yakın kişi mülteci durumuna düşerken, vilayet nüfusunda iki yüz bin kişilik kayıp ve zayıf meydana gelmiştir.¹³ Kayıp ve zayıf insan sayısı, Erzurum Vilayetinin savaş öncesi nüfusunu % 29'una karşılık gelmektedir.¹⁴

Memleketlerine dönmek için yollara düşen ahaliyi ise "zeminlik" denen derme çatma evler beklemektedir. Zira Erzurum'da 75.000 ev tahrip olmuştur.¹⁵ Tahribin maliyetinin yaklaşık 35 milyon lira olduğu

⁹ Ali Servet Öncü, 1908-1923 Yılları Arasında Erzurum Vilayeti'nin İdari ve Sosyo Ekonomik Durumu, Atatürk Üniversitesi / Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2006, s.130

¹⁰ Erol Kaya, I. Dünya Savaşında Erzurum ve Çevresinden Göç Eden Müslümanların Dönüşleri ve İskânları, Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1993, s.63

¹¹ Ahmet Refik Altınay, Kafkas Yollarında, s. 42

¹² BOA. DH. İ-UM 20-18/12015- Lef3-1/2

¹³ Haluk Selvi, Mondros Mütarekesi'nden Sonra Vilâyet-i Şarkıyye'de Nüfus, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt: XVII / Temmuz 2001 / Sayı: 50, s.314

¹⁴ Safiye Kıranlar, Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923), Ankara, 2013, s.142

¹⁵ Murat Küçükkuşurlu, Erzurum Belediye Tarihi-1 Osmanlı'dan Cumhuriyet'e (1866-1930), Dergah Yayınları, İstanbul 2008, s.272

yönünde tahminlerde bulunulmaktadır.¹⁶ Üstelik evlerin bazılarının gerekli olmadığı halde temelden sökülmesi barınma sorununu içinden çıkılmaz hale getirmiştir.¹⁷ 1918 Haziran ayı yaklaştığı halde işgalden kurtarılan diğer vilayetler gibi Erzurum'a da gelecek memurlar, nakil vasıtası bulunamadığından bölgeye hareket edememiştir. Sorunların çözümü için gereken unsurlar tedarik edilemediğinden sorunlar sonraki aylara ötelenmiştir.¹⁸ Halkın ihtiyaçları için devreye giren Hilal-i Ahmer Cemiyetinin, açtığı fırın, onardığı hastane ise, bir nebze olsun yaraları sarmıştır.¹⁹

Van vilayetinde ise, yıkım o kadar büyüktür ki Erzurum Van'a göre daha mamur sayılmaktadır. 1890 sonrası başlayan Ermeni isyanları vilayetin tahribatında baş rolü oynamıştır. Ancak söz konusu tahribat işgal yıllarının tahribatının yanında hiçbir şeydir. Kurtarılan Van'da Türklere ait ayakta kalmış ne bir ev, tahrip edilmemiş ne de bir bahçe vardır. İskân sorunu tıpkı Erzurum'daki gibi Ermenilere ait evlerle çözülmeye çalışılmıştır.²⁰ İşgalden kurtarıldıktan sonra Van'a gelen Kazım Karabekir, çocukluk yıllarının Van'ı ile büyük bir yıkım görmüş Van'ı kıyaslarken şunları ifade etmiştir :

*“Van harabeye dönmüş, şehir tamamen yangın yeri. 1888-89 senesinde babam Van Jandarma Komutanı iken ilkokula gidiyordum. Van, bağları, bahçeleri, suları, gölü velhasıl tabiatın en güzel varlıklarıyla cennet gibi bir yerd. Her şey ucuz ve rahat idi.”*²¹ Bu düzeyde yıkım görmüş Van vilayet merkezinin, tekrar ayağa kaldırılması o kadar zordur ki şehrin yerleşim alanı değiştirilmiştir.²² Böylece yeni bir Van inşa edilmeye çalışılmıştır. Erzurum nüfusundaki azalmaya benzer şekilde Van vilayetinin üç yüz bin civarındaki

¹⁶ Safiye Kıranlar, Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923), s.157

¹⁷ Albayrak, 18 Aralık 1919, s. 2

¹⁸ BOA DH. İ-UM 20-18/12066- İef 2,

¹⁹ Haluk Selvi, Milli Mücadele'de Erzurum (1918-1923), Ankara, 2000, s.19

²⁰ Dilek Akgümüş, Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşında Van ve Çevresinde Asayiş Problemleri, s.104-105

²¹ Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz II, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s. 797

²² Mehmet Çevik, “1918'den Sonra Van'da Ermenilik Faaliyetleri”, Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu, Van, 1990, s.51

nüfusunun üçte biri ölmüştür.²³ Yurtlarına dönen mültecilerin en önemli sorunu olan iaşe sorunu ülke dışından çözüm arattırarak kadar kötü haldedir. Bir yerlerden iaşe bulunduğunda ise bu kez nakil vasıtası sorununa boyun eğilmiştir.²⁴

Gerek Erzurum gerekse de Van'ın durumu o günlerin gazetelerinde *"ölüm döşeğinden çıkarılmış olan vatan yavrusu, bakımsızlık tehlikesi karşısında fıraş-ı ihtizara girecek bir hal-i elimdedir."* şeklinde tanımlanmıştır.²⁵ Gerçekten de imkânların kısıtlı olduğu ve büyük savaşın çöküşe doğru sürüklediği ülkede, hem Erzurum hem Van hem de diğer kurtarılan vilayet ahalisi için ölüm, acı ve yokluk henüz bitmemiştir.

Rus işgali sırasında halk nispeten düşmandan iç bölgelere kaçma çabasında başarılı olmuştur. Ancak çıktıkları mültecilik yolunda ölüm, açlık ve çaresizlik üçgeninden kaçamamışlardır. Mülteciler 1918 yılına girilirken yaşamlarında bir önceki yıldan farklı bir durum olacağını düşünmemektedir. Tam da böyle bir zamanda işgale uğrayan memleketlerinin kurtarıldığı haberi gelmiştir. Vilayat-ı Müstahlasa mültecileri memleketlerinin işgalden kurtulduğunu öğrendiğinde mevsim kıştır. Memleketlerinden ayrılalı iki yıl olmuştur. Onları neyin beklediğini bilmemelerine karşın memleketlerine kavuşmak için yeni bir yolculuğa çıkmak içlerinde durdurulamaz bir heyecan uyandırmıştır.

Ancak bu öyle kolay bir geri dönüş olmayacaktır. Zira Rus işgaline uğrayan Doğu Anadolu'da başlayan göç dalgası nüfusun % 75'inin bölgeden ayrılmasına neden olmuştur.²⁶ Geri dönecek mülteciler, kendilerince memleketlerinde bıraktıkları dolu ambarları düşünüyor; terk ettikleri eşya ve meskenlerin yerinde durduğunu, bağ, bahçe ve imarlı tarlalarından yararlanabileceklerini varsayıyorlardı.²⁷ Oysa yerel yöneticiler vilayet ihtiyaçlarının çok hızlı artacağını ileri sürerek

²³ Safiye Kıranlar, Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923), s.142

²⁴ BOA. DH-İ-UM-EK 111-8- lef 2

²⁵ İleri, 12 Haziran 1919

²⁶ Erol Kaya, I. Dünya Savaşında Erzurum ve Çevresinden Göç Eden Müslümanların Dönüşleri ve İskânları, s.41

²⁷ Nedim İpek, Birinci Dünya Savaşında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt 12, Sayı 1, s.206

hükümetten geri dönüşlere izin verilmemesini istemiştir. Dönüşler için yeni mahsul döneminin beklenmesinin uygun olacağını belirtmişlerdir.²⁸

Hükümet ise bu talep karşısında geri dönüşleri belirli kurallara bağlamak istemiş ve halkın parça parça memleketlerine dönmesini planlamıştır. Bu kapsamda dönüşte istekli olma ve vasıtaya sahip bulunma şartlarına öncelik verilmiştir. Ayrıca kendi bölgelerinden mültecileri bir an önce geri göndermek isteyen yerel idarelere engel olmak için sevk işi merkezi idarenin tasarrufuna alınmıştır.²⁹ Ne var ki bu tedbirler insanların akın akın memleketlerine geri dönüşünü engelleyememiştir. Mülteciler yöneticilerden izin alabilmek için memleketlerinde kuyulara tohumluk gizlediklerini belirtmiş, geri dönüş için hükümetten para almayacakları vaadinde bulunmuştur. Hükümet ise, bahsedilen vasıflara sahip kişilerin mahallerine peyderpey sevk edilmelerinin uygun olacağına karar vermiştir.³⁰

Dahiliye Nazırı, Rus işgalinden kurtarılan vilayetlerin kurtarılışının altıncı ayında bir açıklama yaparak memleketlerine dönenlerin yerleşecek mesken bulabildiklerini, iâşe, alet ve tohumluk gibi sorunların halledildiğini ve işlerin de yolunda olduğunu ifade etmiştir.³¹ Oysa bir yıl sonrasına ilişkin raporlarda bile okulların hala kapalı bulunduğu, cami, çeşme türünden hayratların harap ve kullanılamaz olduğu belirtilmiştir.³²

Mülteciler dönüşlerinde iskân sorunundan daha acil bir problem olan iâşe sorunu ile karşılaşmıştır. Muhacirîn Müdür-i Umûmisi Hamdi Bey, ne kadar gayret ve himmet sarf edilirse edilsin o günün şartlarında İstanbul'dan Van'a, ve Erzurum'a erzak göndererek halkın

²⁸ BOA DH. İ.UM 20-18 / 12039- Lef 2

²⁹ Erol Kaya, "I. Dünya Savaşında Erzurum Mültecileri", 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluşun Günümüze Erzurum, I. Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002) Yayına Haz. Yavuz Aslan, Salim Gökçen, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2003, s.89-90

³⁰ BOA. DH-SN-THR 86/149- LEF 1

³¹ Tuncay Öğün, Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayet-i Şarkîye Mültecileri (1915-1923), Ankara 2004, s.173-174

³² Haluk Selvi, Milli Mücadele'de Erzurum, s.17

ihtiyaçlarını karşılamamanın mümkün olmadığını belirtmiştir.³³ İstanbul gazeteleri halkın yiyeceksiz kalmadığını ve fiyatların da pek aşağı bir düzeyde kaldığı yönünde yayınlar yaparken ³⁴ yerel gazeteler, a ve perişan haldeki halkın hallerine muavenet edilmesini hem sitem hem feryat ederek istediklerini yazmıştır.³⁵

Halkın iaşe sorunlarını ağırlaştıran bir diğer husus ise nakliye vasıtalarının yetersizliği olmuştur. Örneğin Amasya ve Tokat livalarından zahire bulunmasına rağmen nakil vasıtası bulunamadığından zahirenin nakline imkân bulunamamıştır. Bu nedenle Erzurum Valisi Hurşid Bey, söz konusu livalardaki zahirenin satılarak bedelinin Erzurum'a gönderilmesini talep ederek soruna zm bulmaya çalışmıştır.³⁶

Savaş yılları, Erzurum ve Van vilayetlerinin iktisadi yaşamını felce uğratmıştır. Problemlerin zm fazlaca maddi kaynak gerektirmiştir. Valiler ise, söz konusu kaynak ihtiyacının temini mümkün olmadan vilayetlerin eski yaşamına geri dönmesinin ve sorunlarının zlmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Bunun zerine hükümet kanuni düzenlemelerle bazı finansal tedbirlere başvurmuştur.

Hükümet ilk adımı 3 Haziran 1918 tarihli bir kararname ile atmış ve beş milyon liralık bir deneği kurtarılan vilayetler için tahsis etmiştir. Tahsisat, Vilayât-ı Müstahlasa'nın yeniden mamur edilmesi, halkın barınma ihtiyacının giderilmesi, resmi binaların inşası, tarım için alet ve hayvan temini kapsamaktaydı.³⁷ Söz konusu tahsisat-ı fevkalade ilavesi hakkındaki lahiya bütün sarfiyat işlemlerinin Dahiliye Nezareti uhdesinde olduğunu belirtiyordu.³⁸ Tahsisatın halka kredi şeklinde verilmesi planlanmıştı. Ancak muhtaçlara verilecek kredi toplam harcamanın % 40'ını geçmeyecekti. Halkın evlerini inşa edecek yerli ya

³³ Tuncay ğn, Unutulmuş Bir G Trajedisi Vilayat-ı şarkıye Mlteceri (1915-1923), s.118

³⁴ Tanin, 23 Ağustos 1918

³⁵ Albayrak, 22 Nisan 1919 s.1-2

³⁶ BOA DH. İ. UM 20-2/2-49- lef 94

³⁷ Düstur, II. Tertip, X, s.529-530 Erişim: 02/08/2017

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/71/199609316-c10.pdf?sequence=10&isAllowed=y>

³⁸ BOA. MV. 213/24.

da yabancı şirketler içinse ev başına üç yüz lirayı aşmayacak şekilde tahsisattan destek verilmesi planlanmıştı.³⁹

Tahsisatın dağıtımında yaşanacak zorlukları aşmak ve Vilayat-ı Müstahlsanın sorunlarını daha etkin şekilde çözmek için hükümet, 18 Ağustos 1918'de bir adım daha atmıştır. Bu kapsamda tahsisatın planlı dağıtımını sağlamak için Vilayât-ı Müstahlasa Müfettiş-i Umûmîliği kurulmuştur. Bünyesinde yerli ve yabancı uzmanların da yer alacağı bu müfettişlik, ödenek emirleri dışında vilayetlerin memurlarına işten çıkarmaya gidecek cezalar verebilme hakkına sahipti.⁴⁰ İlk müfettiş olarak ise, Suriye Eski Valisi Tahsin Bey atanmıştır.⁴¹ Yunus Nadi, Yenigün gazetesindeki yazısında Umumi Müfettişliğin, eski idari teşkilat yapılanmasına göre daha faydalı olacağını ifade ederken, bu konuda biraz geç kalındığını eleştirilerisin de bunmuştur. Bununla beraber Nadi, hükümeti attığı bu adımdan dolayı tebrik de etmiştir.⁴² Ancak Vilayât-ı Müstahlasa Müfettiş-i Umûmîliği kendisinden beklenen görevi icra edememiş ve halkın yaşadığı yokluk ve sefaleti ortadan kaldırıma konusunda etkin rol oynayamamıştır. Müfettişlik kadroları işleri İstanbul'dan yürütmeye çalışmıştır. Bu olumsuzluklar üzerine müfettişlik, 9 Aralık 1918 tarihinde lağvedilmiş ve yetkileri önce Ticaret ve Ziraat Nezaretine, sonra da Muhacirîn Müdüriyet-i Umûmiyesine verilmiştir.⁴³

Umumi Müfettişliğin kaldırılmasından ardından Vilayat-ı Müstahlasa için ikinci darbe ise, tahsis edilen 5 milyon liralık tahsisatın Kanun-i Esasinin 30 ve 36. maddeleri nedeniyle Meclisi Mebusanca reddedilmesiyle gelmiştir.⁴⁴ Bunun üzerine hükümet 11 Ekim 1919 tarihli yeni kararname çıkararak 5 milyon liralık tahsisatı, 3 milyon liraya düşüren yeni bir düzenlemeye gitmiştir.⁴⁵

³⁹ Tuncay Ögün, Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayat-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923), s.112-113

⁴⁰ BOA MV.213/24

⁴¹ BOA BEO / 4530 / 339732 Lef: 1

⁴² Tuncay Ögün, Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayat-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923), s.111

⁴³ Tuncay Ögün, Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayat-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923), s.111-112

⁴⁴ BOA BEO 4546 / 340940 lef 1,

⁴⁵ BOA BEO / 4535 / 340121 Lef: 2,

Vilayat-ı Müstahlasa için tahsisatlar dışında vergilerle ilgili de düzenlemeler yapan hükümet, 13 Haziran 1918 tarihinde çıkarılan bir kararname ile kurtarılan vilayet ahalisini, müsakkafât arazi, temettuât ve ağnam vergilerinden muaf tutmuştur. Bölge ordu için tekâlif-i harbiye yöntemiyle peşin para karşılığında hayvan satın alımından da istisna edilmiştir. Bu istisna kısır koyunların yüzde 25'i ve kuzuların yüzde 15'i hükümetin belirlediği fiyat üzerinden satın alınmasından kurtulmak anlamına gelmekteydi.⁴⁶ Bununla beraber aşar vergisi ile katlarına ilişkin vergi muafiyeti 1918 yılı için geçerli sayılmamıştır. Harap haldeki memleketlerine dönen halk bu durumdan hiç memnun olmamıştır. Zira halk istila sırasında tarım alet ve gereçlerini, çift hayvanlarını kaybettiğinden tarlalarının ancak % 2'sini ekebilmiştir.⁴⁷ Halkın rahatsızlığına rağmen hükümet hem 1334 hem de 1335 seneleri için aşar vergisinin iki kat alınması uygulamasından vazgeçmemiştir.⁴⁸

Bununla birlikte hükümet vergi muafiyetlerine bir yenisini daha ekleyerek 10 Mayıs 1919 tarihinde bir kararname daha çıkarmıştır. Bu kararname ile Vilayat-ı Müstahlasa ahalisinin gerek harp öncesi gerekse harp dönemine ait her türlü vergiden ve 1918-1919 ve 1920 senelerine ait emlak ve arazi vergilerinden de muaf olmalarına karar verilmiştir.⁴⁹

Erzurum Ve Van Vilayetlerinde Zirai Faaliyetler Ve Karşılaşılan Sorunlar

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Doğu Anadolu vilayetlerinin yol yetersizliği, pazarlama imkânlarının kısıtlı olması, ulaşım vasıtalarının çağın gereklerinden uzak ve yetersiz kalması zirai üretimi olumsuz etkilemiştir. I. Dünya Savaşı ile birlikte ise söz konusu vilayetlerin zirai üretimi, etkileri uzun yıllar sürecektir bir darbe yemiştir. Özellikle savaşla birlikte uygulanan vergi sisteminin üretim ve çalışma isteğini teşvik

⁴⁶ Tuncay Öğün, Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayat-ı Şarkıye Mültecileri (1915-1923), s.121

⁴⁷ Tuncay Öğün, Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayat-ı Şarkıye Mültecileri (1915-1923), s.124-125

⁴⁸ Düstur, II. Tertip, XI, Erişim: 02/07/2017 file:///C:/Users/Ns/Downloads/199609320-c11.pdf

⁴⁹ Tuncay Öğün, Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayat-ı Şarkıye Mültecileri (1915-1923), s.122

etmeyecek şekilde düzenlenmesi zirai hayatın şartlarını ağırlaştırmıştır.⁵⁰

Osmanlı Devleti'nin çağın şartlarına uygun makina teçhizatından mahrum olması ise daha çok insan ve hayvan gücüne ihtiyaç duymasına neden olmuştur. Hükümet bu nedenle zirai hayatta çalışabilecek iş gücü ve çift hayvanlarının ordu emrine alınmasına karar vermiştir. Hükümet oluşacak insan ve hayvan iş gücü açığını ise, askere alınan azınlıklardan oluşan işçi taburları,⁵¹ geride kalanların çalışma sürelerinin artırılması ve ithal edilecek tarım aletleriyle çözüleceğini planlamıştı.⁵² Ancak işler bütün alanlarda planlandığı gibi gitmemiştir. Örneğin parası ödenen tarım aletlerinin çoğu savaş sonuna geldiğinde bile ülkeye getirtilememiştir.⁵³

Hükümetin zirai hayatı olumsuz etkileyen bir diğer adımı ise Tekalif-i Harbiye düzenlemesi olmuştur. Bu kanun bir komisyon marifetiyle bedeli savaş sonrası ödenmek üzere üreticinin elindeki ürün fazlasının alınmasını öngörmekteydi. Ancak ürün fazlasının düşük bir fiyattan alınması, üreticilerin fazla ürün üretmek istememesine ve bölgenin tarımsal üretiminin düşmesine etki etmiştir.⁵⁴

Savaşın ilerleyen yıllarında Osmanlı Hükümeti yeni uygulamalarla zirai üretimi artırmak için çaba sarf etmiştir. Bir yandan savaşla ilgili kararlar alınırken diğer yandan üretimle ilgili konular takip edilmiştir. Her ne kadar savaş ile ilgili durumların önceliği varsa da tarımsal üretim olmadan savaşın sürdürülmesinin imkansız olduğu biliniyordu. Durumun bilincinde olan Hükümet, tarımsal üretimde kadın, çocuk ve yaşlıların yetersizliğinden dolayı 18 Eylül 1916'da Zirai Mükellefiyet Muvakkat Kanunu çıkarmıştır. Kanunla, asker hizmeti dışındaki erkeklerin ziraatta çalışmasını mecbur kılınmış, her bir erkek çift hayvanına 45 dönüm, dişilerine ise 35 dönüm toprak işleme

⁵⁰ Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya, s.31

⁵¹ Alpekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, Ankara, 1990, s.24

⁵² Tuncay Öğün, Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği, I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği, Ankara 1999, s.87

⁵³ Emre Akıncı, Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun Finansmanı ve Savaşın Diğer Devletlerle Karşılaştırılması, İstanbul Teknik Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s.31

⁵⁴ Tuncay Öğün, Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği, s. 37

mükellefiyeti getirilmiştir. Bunun yanı sıra 500 dönümün üzerine ekim yapanlar askerlikten muaf tutulurken, ekilen dönüm 1000 dönüme kadar ise iki, daha fazla ekilirse 3 kişi daha askerlikten izinli sayılmıştır. Ne var ki teşvikler istenileni vermemiştir. Bu nedenle savaş öncesine göre buğday üretimi 1916 yılında %75'e 1917'de %65'e 1918'de ise %62'ye düşmüştür. Fiyatlar ise üretimin düşüş oranlarına göre katlanarak artmıştır. Öyle ki toptan fiyatı 1913'te 0,97 kuruş olan buğday 1917'de %15000 artarak 15 kuruşa çıkmıştır.⁵⁵ 1916 yılında çıkarılan bu düzenlemelerin hiç biri işgale uğramalarından dolayı Erzurum ve Van vilayetlerinde uygulanamamıştır. 1916-1918 yılları arasında ise her iki vilayetin zirai üretiminin ne düzeyde olduğu tam olarak bilinmemektedir.

Erzincan Mütarekesi ve Brest Litovsk Anlaşmaları sonrası Ruslar bekleneni yapmayarak bölgeyi Ermenilere bırakarak çekilmiştir. Ermeniler, özellikle, Erzurum ovasındaki köylerde öylesine bir zulüm ve katliamda bulunmuştur ki birçok köyde tek bir nüfus bile kalmamıştır.⁵⁶ Tahribat nedeniyle kurtarılan Erzurum vilayetinde tarımsal üretimden bahsetmek mümkün değildir. Van vilayetinde ise durum Erzurum'a göre biraz daha iyi sayılabilir. Zira Merkez vilayetine bağlı Gevaş, Erçek ve Havasor nahiyeleriyle kasaba ve civar köylerinde de ekili araziler mevcuttu.⁵⁷

İşgal yılları, Erzurum ve Van Vilayetlerinde birçok şeyi kullanılamaz hale getirdiği gibi zirai alet ve gereçlerinde zayi olmasına ve kaybolmasına da neden olmuştur. Her ne kadar askeri işleri düşünmesi birinci öncelik olan Osmanlı 3. Ordu komutanlığı bu meseleyle de ilgilenmiştir. Komutanlık ileri harekâtın başlamasından yaklaşık yirmi gün önce Dahiliye Nezaretine bir yazı göndererek işgalden kurtarılacak vilayetlerde zayi olması kaçınılmaz olan ziraat aletleri yerine Eylül ayına kalmadan Avrupa'dan yenilerinin getirilmesini talep etmiştir.

⁵⁵ Emre Akıncı, Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun Finansmanı ve Savaşın Diğer Devletlerle Karşılaştırılması, s.31-32

⁵⁶ Nedim İpek, Birinci Dünya Savaşında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler, s.207

⁵⁷ Mustafa Sarı, Osmanlıdan Cumhuriyete Bir Devlet Adamı: Haydar (Vaner) Bey, Sakarya Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2004, s.131-132

Komutanlığın ileri görüşlü ve önleyici bu hamlesi hiç şüphesiz isabetli olmuştur.⁵⁸

Hükümet ise bu isabetli talebe duyarsız kalmamış, tarım aletleri için 500.000 liralık ödenek ayrılmıştı. Gerekli alet ve makineler 1918 Mayıs ayından itibaren ülkeye gelmiş ve teçhizatın vilayetlere gönderilmesine başlanmıştır.⁵⁹ Avusturya ve Almanya'dan getirilen alet ve gereçler ülke genelinin ziraatı içindi. Ancak Ziraat ve Ticaret Nezareti bu araç gereçlerde önceliğin Vilayat-ı Müstahlasa'ya verilmesini talep etmiştir.⁶⁰ Hükümet bu tedbirin yanı sıra bir adım daha atarak Maliye Nezaretine devredilmiş tarım araç gereçlerinden bir kısmını, ücreti Vilayat-ı Müstahlasa'ya ayrılan tahsisttan karşılanmak üzere söz konusu vilayetlere tahsis için karar almıştır.⁶¹

Kurtarılan vilayetlerde ziraatının canlanması bahar döneminde yapılacak ekime bağlıydı. Bu nedenle vilayetler kurtarılır kurtarılmaz bahar ayında ekim yapılabilmesi için bu konuda çareler aranmaya başlanmıştır. Ne var ki Vilayat-ı Müstahlasa'nın tarımını yeniden ayağa kaldırmak o kadar da kolay gözükmemektedir. Zira 1918 baharında kurtarılan bölge ahalisi fakir ve perişan haldedir. Bölgenin kurtarılışı öncesinde özellikle Ermeni zulüm ve katliamları tarımda çalışacak erkek bırakmamıştır. Kadın, çocuk ve ihtiyarların ise güç gerektiren zirai faaliyetlerin üstesinden gelmesi mümkün değildir. Bu durum ise aklıktan ölümlere davetiye çıkarmaktadır.⁶²

Hükümet, kurtarılan vilayetlerle ilgili hızlı adımlar atmak ve bölgeyi bir an önce normal yaşam şartlarına döndürmek istemektedir. Ancak dünya savaşının sürüyor olması, nakit para sıkıntısı ve ulaşım sorunları istenilen iyileştirmelerin yapılmasını engelleyen hususlar olmuştur. Bu engellerden savaşın devamı ve nakit sıkıntısı ülkenin genelinde hissedilen olumsuzluklardı. Ancak Erzurum ve Van vilayetlerinin ulaşımında yaşadığı sorunlar bölgeye yapılacak yardımları doğrudan etkilemekteydi. Zira özellikle İç ve Doğu Anadolu'daki yol ağlarının

⁵⁸ BOA DH.İ.UM. / 20-18 / 12-110 Lef: 2

⁵⁹ Tuncay Öğün, Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği, s. 97

⁶⁰ BOA DH.İ.UM. / 20-18 / 12-24 Lef: 3

⁶¹ Tuncay Öğün, Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayat-ı Şarkıye Mültecileri (1915-1923), s.114

⁶² Tuncay Öğün, Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği, s.118

yetersizliği ya da bazı yerlerde hiç olmaması, İstanbul'dan Sivas'a veya Erzurum'a kara yoluyla gitme dűşüncesini bir seçenek olmaktan çıkartıyordu. Kimsenin aklına Trabzon Erzurum yolu dışında bir yol gelmiyordu.⁶³

Ulaşımda yaşanan bu mecburiyet tohumluk meselesinin özellikle Erzurum ve Van vilayetleri için kriz haline gelmesinde rol oynamıştır. Nitekim farklı nezaretlerin tohumluk bulunan gemileri Doğu Anadolu için Trabzon'a sevk etmiş olması, tohumlukların Erzurum'a ulaşacağı anlamına gelmiyordu. Tohumlukların bu yoldan Van'a gitmesi ise çok uzak bir ihtimal olarak kalıyordu.⁶⁴

Dahiliye Nezareti, Vilayat-ı Műstahlasa'nın tohumluk ihtiyacının kendi bۆlgesinden giderilemeyeceđini ve sadece İstanbul'dan tohumluk gۆndererek bu meselenin halledilemeyeceđinin bilmektedir. Nezaret bu nedenle, tohumluk arayıřlarını bařka vilayetlerde de sűrdürműřtür. Bu arayıř kapmasında Aydın, Hűdavendigar, Kűtahya, Afyon, Bolu, atalaca, Ankara Kastamonu, Eskiřehir gibi batı bۆlgelerindeki ambarlarda fazla tohumluk arayıřına giriřmiřtir. Dahiliye Nezareti sۆz konusu bۆlgelere gۆnderdiđi yazı ile Erzurum ve Van vilayetlerinin dahil olduđu Vilayat-ı Műstahlasa ahalisinin ziraatı için tohumluk gerektiđini belirtmiř ve bۆlgelerinde varsa fazla tohumluđun Ziraat ve Ticaret Nezareti adına acilen ve titizlikle ihtiyaçlı bۆlgelere sevkini istemiřtir.⁶⁵

Bütün bu tedbirlere rağmen gerekli tohumluğun bulunamaması, halkının, ekime hazır hale getirdiği tarlaların ekilememesine ya da birtakım vurgunculardan 1 kiloya karşılık, elde edecekleri őrünün 3-4 kilosunu vermek şartıyla elde edilen tohumluk temin edilerek ekilebilmesine neden olmuştur. Ekim için bulunan bu are ise, fiyatları daha da hızlı yükseltmiştir.⁶⁶

Zirai faaliyetler de ۆnemine değinilen çift hayvanı konusu valilerin uğraş verdiği diğer konu olmuştur. Ancak savaş şartlarında ordunun

⁶³ Tuncay đün, Kafkas Cephesinin I. Dűnya Savařındaki Lojistik Desteđi, s. 131

⁶⁴ İkdam, 25.08.1918 s.2

⁶⁵ BOA DH. şFR 89/35 Lef 1

⁶⁶ Tuncay đün, Unutulmuř Bir Gۆ Trajedisi Vilayat-ı řarkıye Műlteceleri (1915-1923), s.176

teçhizat ve malzemelerinin de taşınması çift havanları konusunda komutanlarla valileri karşı karşıya getirmiştir. Nitekim Van Vilayetinin ziraatında kullanılmak üzere Haydar Bey tarafından toplanan 204 çift hayvanına ordunun el koyması⁶⁷ ile bu tür bir karşı karşıya gelmişlikti. Yine Erzurum Jandarma Alay Kumandanının hukuksuzca halkın elindeki hayvanlara el koyması da⁶⁸ benzer bir sorundu.

Bütün bu yapılanlar nedeniyle mülteciler geri döndüklerinde, savaş nedeniyle erkek nüfusun gücünden yararlanmazken, ordunun çift hayvanlarına el koymasıyla da çift hayvanın gücünden de istifade edememiştir. Devletin 5 milyon liralık tahsisattan hayvan temini için para ayırmış olmasına rağmen söz konusu ödeneğin kullanılıp kullanılmadığını, ya da ne düzeyde kullanıldığını ise tam olarak bilinmemektedir.

Erzurum Ve Van Vilayetlerinde Ziraatın Geliştirilmesi İçin Alınan Tedbirler

Düşmandan kurtarılan Erzurum vilayetinin köy ve kasabalarındaki hayal ötesi bir tahribat ve yıkım gerçekleşmiştir. Köyler, taşın taş üstünde kalmadığı ve insandan arındırılmış hayalet mekanlar haline gelmiştir. Tahribattan ve katliamdan kısmen kurtulan köylerde ise yaşam sürdürmek mümkün gözükmemektedir. Üretimini hükümet vergisine yetmediğini gören köylü köyde yapamamakta, yaşayamamaktadır. Bu nedenle köylüler Erzurum vilayet merkezine doğru göç etmeye başlamıştır. Bu ise vilayet merkezi olan Erzurum'un perişanlığını artırmıştır.⁶⁹ Hükümetin 1918 yılının vergi muafiyeti kapsamına aşar vergisi ile katlarını dahil etmemesi de şehir merkezine göçü artıran diğer bir faktör olmuştur. Kurtuluşun ilk yılında mevcut tarlaların sadece %2'sinin ekilmiş olması da köylüye göçten başka bir çare bırakmamıştır.⁷⁰

Erzurum toprağının çoraklığı, zirai faaliyetlerin modern tarım metotlarından uzak şekilde yapılması, bir çift öküzle 35-40 dönüm

⁶⁷ BOA DH. İ. UM 19-2 1-49- lef 2

⁶⁸ BOA DH.İ.UM 19-5 1-9- lef 3

⁶⁹ Murat Küçükkuşurlu, Erzurum Belediye Tarihi-I, s. 278

⁷⁰ Tuncay Öğün, Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayat-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923), s.124-125

arazinin ancak ekilebilmesi ve tarım aletinin yetersizliği nedeniyle toprağın birden fazla kez sürülmesi köylünün köyde kalmasını engelleyen diğer hususlar olmuştur.⁷¹

Diğer yandan işgalin sona erdiği 1918 yılı başlarında Erzurum Vilayeti, 2/3'ü arpa, 1/3'ü buğday ve patates olmak üzere toplamda 200.000 tonluk tohumluğa ihtiyaç duyuyordu. Söz konusu miktarın temin edilmesi de kısa sürede mümkün gözüküyordu. Üstüne üstlük henüz başka vilayetlerde mülteci durumda yaşayan Erzurum ahalişi de geriye dönüş yapmamıştı. Bu nedenle Erzurum Vali Vekili Recep Bey, Dahiliye Nezaretine bir yazı göndererek Erzurum mültecilerinin geri dönüşlerine hemen izin verilmemesini istemişti.⁷² Vilayetin zaten işgalden beri Erzurum'da kalan ahaliye tohumluk vermeye de imkan yoktu. 1918 yılının ziraat mevsimi hızla yaklaşırken Erzurum ahalişi hükümetçe gönderileceği vadeliden zahirenin Trabzon'a gönderilişini beklemeye devam ediyordu.⁷³

Ne var ki ordu savaşın devam etmesi nedeniyle, kendi ihtiyaçlarını öncelikli görüyordu. Ordu bu nedenle, tıpkı çift hayvanı konusunda olduğu gibi hükümetin halkın ihtiyaçları için gönderdiği tohumluklara kanuna aykırı da olsa el koymuştur. Bu şekilde bahar ayları geçerken, halkın tohumluk bekleyişinin yerini hayal kırıklığı almıştır. Ordunun 400.000 ton tohumluğa ordunun el koyması karşısında Erzurum Valisi Münir Bey de çaresiz kalmış, durumu sadece şikayet olarak üst makamlara iletebilmiştir. Beklenen tohumlukları alamayan Münir Bey, Dahiliye Nezaretine şiddetle tohuma ihtiyacı olduğunu tekrarlamış ve söz verilen 100 bin kilo mısır ve eli altı bin kilo arpanın acilen gönderilmesini talep etmiştir.⁷⁴

Valilerin taleplerine karşın hükümet, bir komisyon marifetiyle halka toplamı 321.000 kilo olan arpa, buğday ve tohumluğun Erzurum'un da dahil olduğu işgalden kurtarılan bölgelere gönderildiğini ve dağıtıldığını iddia ediyordu. Komisyonun dağıtım ve ekim işlerine nezaret ettiği, 8220 adet arabanın tedarikini gerçekleştirdiği de hükümetin iddiaları

⁷¹ Ali Servet Öncü, 1908-1923 Yılları Arasında Erzurum Vilayeti'nin İdari ve Sosyo-Ekonomik Durumu s.167

⁷² BOA DH.İ.UM 20-18 12039- Lef 2

⁷³ BOA DH.İ.UM. / 20-18 / 12034 Lef: 2

⁷⁴ BOA DH.ŞFR / 583 / 170 lef: 1

arasındaydı. Sonraları ise, bu miktarlara 100 bin kilo buğday ile 50 bin kilo erzakın daha eklendiği gazetelere yansımıştır.⁷⁵ Gerçek şu ki valilerin talepleriyle, hükümetin yaptığını söylediği yardım söylemleri birbiriyle uyuşmamaktadır. Olan yurtlarına dönen halk olmuş, halk kıtlıkla başa başa kalmıştır.

1918'in ziraatı için öneli olan bahar ayları, yeni idarenin tesis çalışmaları, sorunlarla ihtiyaçların tespiti, sürekli yenilenen ama çoğunlukla yerine getirilemeyen isteklerle heba edilmiştir. Halkın memleketlerinin kurtarılışının heyecanıyla çok hızlı şekilde yurtlarına dönmeleri ise hükümetin sorunları zamanla çözmesine imkan vermemiştir. Maalesef 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa'nın dediği gibi *"düşmanın zulmünden kurtulan millet açlığın telefı nefsine mahkum"* olmuş, işgal altında maişetten azade yaşarken, kendi hükümetinin yönetiminde hıfzı hayat endişesine düşmüştür.⁷⁶

1918 yılı böyle geçerken, 1919 yılı ziraatı için de iç açıcı gelişmeler gözükmemektedir. Zira Mondros Mütarekesinin imzalanması ile bölge bir kez daha Osmanlı topraklarından kopma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Mevcut sorunlar yetmezmiş gibi nakil araçları için gerekli olan kömürün temin edilememesi nedeniyle Vilayat-ı Müstahlasa'nın ihtiyacı olan erzakın bölgeye gönderilmesi kesintiye uğramıştır. Kömür buhranının nedeni ise Ereğli'deki kömür üretiminin durması ve mütareke sonrasında boğazların itilaf devletlerinde kapatılarak kömür ithalini engellemesinden kaynaklanmıştır.⁷⁷ Bu nedenle 1919 yılının hemen başında Nafia Nezareti, Ticaret ve Ziraat Nezaretine Vilayat-ı Müstahlasa için tahsis edilen tohumluk naklinin mümkün olmayacağını bildirmiştir.⁷⁸

1919'un bahar ayları için tohumluk tedarikinde umutlar tükenirken Harbiye Nazırlığının ordu ihtiyacı fazlası zahirenin tohumluk olarak halka dağıtılmasına onay vermesi yeni bir umut olmuştur. Ancak paranın hükümetçe ödenmesi yerine halktan alınmasının istenmesi

⁷⁵ Tanin, 23/08/1918

⁷⁶ BOA DH.İ.UM 20-18 / 12011 Lef: 2-3

⁷⁷ Necati Çavdar, "Birinci Dünya Harbi Sonunda İstanbul'da Kömür Kıtlığı ve Buna Bağlı Sıkıntılara Çözüm Arayışları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 30(89) Temmuz 2014, s. 103-104

⁷⁸ BOA DHİUM 20-17 12046- Lef 1

nedeniyle ⁷⁹ bu olumlu girişimin ne düzeyde başarılı olduğunu bilmemekteyiz. Maalesef 1919 yılında yaşanan bu sorunlar, Vilayat-ı Müstahlasa'daki zirai faaliyetlerin 1918'den çok farklı olacağı iyimserliğini yok etmiştir.

Yaşanan bu gelişmeler nedeniyle halk, tohum yokluğundan ve ziraat yapamamaktan sürekli şikayet etmektedir. Tohumluk tedarikinde problemleri aşmakta zorlanan hükümetse halka kredi temin ederek zirai konularda yaşanan sorunları çözmek istemiştir. Bu amaçla hükümet, düşman işgalinden kurtarılan bölgelerin tarımının canlandırılması için 1 milyon liralık faizsiz kredinin Ziraat Bankası aracılığıyla halka verilmesini kararlaştırmıştır.⁸⁰ Paranın kefalet-i müteselsile yöntemiyle verilmesi planlanmıştı.⁸¹ 8 Mayıs 1919 tarihli kararname ile kişi başı 1000 kuruş, alet edevat ve tohumluk siparişleri için 3000 kuruşa kadar kredi verilmesi imkanı sağlanmıştı.⁸² Ancak Vilayat-ı Müstahlasa'da ihdas edilen umumi müfettişlik lağvedildiği için üst makamlardan bu konuda nasıl hareket edileceği konusunda bilgi talep edilmiştir.⁸³ Bahse konu karışıklıktan dolayı Mühürdarzade Ahmet Sabit (10 bin lira) ve Sağırzade Halet Bey (24 bin lira) adındaki şahısların, kefalet-i müteselsile ile Ziraat Bankasından kredi kullanama talepleri geri çevrilmiştir.⁸⁴

Kredi kullanarak bir nebze olsun zirai üretime geçeceğini düşünen halkın bu konuda yaşadığı bürokratik bir sorun da Ziraat Bankası Erzurum şubesi müdürüyle ilgilidir. Halk, Ziraat Bankasından kefaleti müteselsile ile istikraz isteklerine genel müdürlüğün onay verdiğini ancak banka müdürünün taleplerini yerine getirmemesinden muzdariptir. Ermeni ve Rus zulmüyle musibettede haldeki halk, bu uygulamalarla kendilerinin adeta hicrete teşvik edildiklerini iddia

⁷⁹ BOA DH.İ.UM. / 20-06 / 2-31 Lef: 3

⁸⁰ Tuncay Öğün , Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği, s.103

⁸¹ BOA DH.İ.UM /20-17/12-30 Lef-1

⁸² Dustur, II. Tertip , XI, Erişim file:///C:/Users/Ns/Downloads/199609320-c11.pdf s.201

⁸³ BOA DH.İ.UM. / 20-17 / 12-44 Lef: 6

⁸⁴ BOA. DH.İ.UM. / 20-17 / 12-44 Lef: 5

etmiştir.⁸⁵ Halk açık açık kredilerin hak etmeyen kişilere verildiği şüphesini dile getirmeye başlamıştır.⁸⁶

Halk, zirai üretimin yaşamın devamı anlamına geldiğinin farkında olarak her şartta üretim yapmak için çareler aramıştır. Ancak hükümetin bazı uygulamalarının bu çabalara zarar vermesinden de rahatsızdır. Bu kez yaşanan problem ise, halkın bir önceki senede güç bela bir araya getirdiği zer'iyattan alınan iaşe hissesine mukabil tohumluk verilmesi talebiydi. Halk, hiçbir hükümetin müstahsillerini bu derece ağır bir yük altında bırakmadığın ifade etmiş,⁸⁷ şikayetlerini Padişaha kadar ulaştırmıştır. Talebe duyarsız kalmayan Saray'dan 18 Mayıs 1919'da hükümete sorunla ilgilenmesini isteyen bir yazı gönderilmiştir.⁸⁸

1918 yılında olduğu gibi Erzurum dışından da tohumluk arayışı sürdürülmüştür. Bu kapsamda başka vilayetler için ayrılan ve Amasya'da bulunan 2 milyon arpa ile 170 bin kilo buğday iyi bir fırsat olmuştur. Ancak nakil vasıtalarının yetersizliği tohumlukların Erzurum'a ulaşmasını engellemiştir. Bunun üzerin söz konusu 2 milyon arpa ile 170 bin kilo buğdayın mahallinde satılarak Erzurum'a gönderilmesi vilayetçe Dahiliye Nezaretinden talep edilmiştir.⁸⁹ Ne var ki bu talep, Maliye Nezaretinin oyalayıcı bir cevabına takılmış ve gerçekleşmemiştir.⁹⁰ Amerikan Heyetinin Trabzon'daki erzakından medet umulur hale gelinmiştir.⁹¹

1919 yılının sonlarına doğru gelindiğinde Fevzi Paşa başkanlığında bir heyet tefiş ve durumun tespiti için Erzurum'a gönderilmiştir. Yapılan tefiş sonucunda halka verilmesi gereken tohumluğun ancak 1/5'nin verildiği tespit edilmiştir.⁹² Bunun üzerine tohumluk ihtiyaçlarının temini için yerel idarelerden gelen kaynak taleplerini araştırmak üzere Maliye Nezareti Müsteşarı başkanı ile diğer nezaret

⁸⁵ BOA. İ.DUİT /118-52 8

⁸⁶ Albayrak, 22/04/1919

⁸⁷ Albayrak, 22/04/1919

⁸⁸ Murat Küçükuşurlu, Erzurum Belediye Tarihi-I, s. 275

⁸⁹ BOA. DHİUM 20-2 2-49- lef 85

⁹⁰ BOA. DHİUM 20-2 2-49- lef 111

⁹¹ BOA. DHİUM 20-2 2-49- lef 169

⁹² BOA. DH.İ.UM 19-10 1-23- lef 1-2

ve kurumlardan katılımıyla bir komisyon oluşturulmuş⁹³ ve Vilayât-ı Müstahlasa'ya 150.000 liralık nakit göndermek için karar almıştır.⁹⁴ Maliye Nezareti ise, yolların kar ile kaplı olması ve nakliye araçlarının yetersizliği gibi nedenler ileri sürerek talebi ötelemiştir. Bunun üzerine Meclis-i Vükela bir tezkire hazırlayarak⁹⁵ 4 Mart 1920'de 60 .000'ini Erzurum'a 40.000'ini de Van'a olmak üzere 220.000 liralık nakit paranın Vilayât-ı Müstahlasa'ya gönderilmesini kararlaştırmıştır.⁹⁶ Bu rakamlar Erzurum Valiliğinin 1920 yılının bahar aylarındaki tohumluk ihtiyacı için gerekli 1 milyon liralık nakit talebini karşılamaktan çok uzaktı.⁹⁷ Sonuç olarak 1920 yılı da 1918 ve 1919 yıllarından çok farklı geçmemiştir. Sorunların düzelmesi söz konusu olmadığı gibi ülkenin birçok bölgesinde yaşanan işgaller ve İstanbul Hükümeti'nin Anadolu üzerindeki otoritesinin zayıflaması halkın zirai faaliyetlerde duyduğu ihtiyaçların giderilmesine imkân vermemiştir.

Erzurum Vilayetinin ziraatında yaşanan bu problemler bazı bölgesel değişiklikler göstermekle beraber Van Vilayetinde de yaşanmıştır. Vilayet, gerek I. Dünya Savaşı'nın gerekse de Ermeni katliam ve yıkımlarının en fazla vurduğu yerlerin başında gelmekteydi. Savaş öncesi yıllarının Van şehri, savaş sonrasında adeta bir ilkçağ şehrine benzemiştir.⁹⁸

Ancak 1918 yılının Mart ayında Van Vilayeti hala işgal altında olduğundan yaşanan yıkımdan herkes habersizdi. Türk 3. Ordusu Erzurum Vilayetini kurtarmış, Van için de başlayan ileri hareket devam etmekteydi. Vilayetin de geri alınacağı anlaşılınca hükümet, yaklaşan durum için hazırlık yaparak 17 Mart 1918'de Haydar Bey'i Van Vilayetine vali olarak atamıştır.⁹⁹ Haydar Bey, zirai faaliyetlerin

⁹³ BOA. BEO 4574 343001 lef 2

⁹⁴ Tuncay Öğün, Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayât-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923), s.117-118

⁹⁵ BOA DH.İ.UM /20-9/2-61 Lef-4

⁹⁶ Tuncay Öğün, Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayât-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923), s.117-118

⁹⁷ Tuncay Öğün, Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayât-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923), s.116

⁹⁸ Haluk Selvi, "Milli Mücadelede Van'da Valiler Sorunu", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 136, Ocak - Şubat 2002, s.1

⁹⁹ Mustafa Sarı, Osmanlıdan Cumhuriyete Bir Devlet Adamı: Haydar (Vaner) Bey, s.123

öneminin farkında olduğundan şehir merkezinin henüz işgalde olmasına rağmen hemen girişimlere başlamıştır. Tıpkı Erzurum'da olduğu gibi Van'da da savaş nedeniyle erkek iş gücü kalmamıştı. Üstüne üstlük Harbiye Nezareti 1311 ve 1312 doğumluları askere almak istiyordu. Vali Haydar Bey, nezaretin isteği yerine getirirse ziraat faaliyetlerinin yürütülmesi daha da zorlaşacaktı. Probleme zamanında müdahale etmek isteyen Haydar Bey, her on evde sadece bir erkeğin kalması nedeniyle şimdilik askere alma işleminin yapılmamasını Harbiye Nezaretinden talep etmiştir.¹⁰⁰

Van'ın kurtarılışından sadece 15 gün gibi kısa bir süre sonra (21 Nisan 1918'de) Haydar Bey, Van'ın zirai durumu ile ilgili tespitlerde bulunarak gerekli tedbirleri almaya başlamıştı. Haydar Bey kendisini atayanlara bu görevin ehli olduğunu gösteriyordu. Haydar Bey'in yaptığı tespit ve aldığı tedbirlere bakıldığında bölge hakkında bir hayli bilgi edindiği anlaşılmaktadır. Buna göre vilayet merkezine bağlı Erçek ve Havasor bölgesinin tamamı ekili durumdadır. Öyle ki ekinlerin muhafazası sağlanabilirse sivil ve asker için yeterli miktarda iâşenin temini mümkündür. Ancak muhafaza işinde askerin desteği gerekmektedir. Ermenilere ait arazilerdeki ekinlerden elde edilecek mahsulün bir kısmı devletin tasarrufuna bir kısmı da gelecek mültecilerle dağıtılması uygundur. Müslümanlara ekili arazinin mahsulü ise arazi sahiplerine bırakılacaktır. Gevaş'ın ekili arazileri kira bedeli karşılığında müracaat edenlere verilmesi yararlı olacaktır.¹⁰¹

Haydar Bey, Van'ın toparlanması ve yurtlarına dönelerin yaşamlarını devam ettirebilmesi için başka adımlar da atmıştır. 4 Haziran 1918'de Dahiliye Nezaretinden fakir halka bedelsiz ya da taksitle arazi satımını önerisinde bulunmuştur.¹⁰² Ağustos ayında ise çift hayvanı olmadığı için ekim yapamayan halkın perişan halde olduğunu belirterek ordunun elindeki ihtiyaç fazlası hayvanlarla, menzillerdeki hayvanların halka dağıtılmasını talep etmiştir.¹⁰³

¹⁰⁰ Mehmet Çevik, "1918'den Sonra Van'da Ermenilik Faaliyetleri" s.52-53

¹⁰¹ Mustafa Sarı, Osmanlıdan Cumhuriyete Bir Devlet Adamı: Haydar (Vaner) Bey,, s.131-132

¹⁰² Mustafa Sarı, Osmanlıdan Cumhuriyete Bir Devlet Adamı: Haydar (Vaner) Bey,, s.133

¹⁰³ BOA. DH_ŞFR 600 /72 İef 1-2

Ancak ordu mevcut hayvanları vermek bir yana bölgenin ziraatı için temin edilen 204 çift hayvana da el koymuştu. Haydar Bey, durumu hükümete bildirmişse de ordunun önceliğın kendisinde bulunduğunu gösteren bu tür davranışlara karşı bir şey yapılamıyordu.¹⁰⁴ Bunun üzerine Haydar Bey, menzillerde ki güçsüz hayvanların bir komisyon marifetiyle tespit edilen fiyatlardan ihtiyaç sahibi çiftçilere ve halka dağıtılmasını da talep etmiştir.¹⁰⁵

Zirai faaliyetlerin bir ayağı çift hayvanı iken bir diğer ayağı ise tohumluk teminiydi. Vali Haydar Bey'in bu konuda karşısına çıkan temel sorun ise nakit para meselesiydi. 1918 Eylül ayı gelmiş ancak Haydar Bey'in vilayete Dersaadet'ten para getirme konusunda ki çabaları sonuçsuz kalmıştı. Haydar Bey, Duyunu Umumiye yoluyla da paranın getirilmesi mümkün olmazsa halkın tohumluk ihtiyacının giderilemeyeceği gerçeğini ifade ediyordu.¹⁰⁶

Van Valiliği, tohumluk meselesinde tıpkı Erzurum Valiliği gibi bölge dışından arayışlara girmiştir. Valilik Trabzon'dan Van'a tohumluk getirtilmesinin imkânsız olduğunun farkındaydı. Bu nedenle valilik arayışlarını sınır ötesi bölgelere kaydırmıştır. İran'dan tohumluk ve çift hayvanı imkanı bir umut ışığı olarak belirmesine rağmen para sorunun aşılammaması bu imkandan yararlanılmasını engellemiştir. Haydar Bey, ihtiyacın büyüklüğü nedeniyle uzak mesafeden de olsa ihtiyaçların giderilmesi konusunda Dahiliye Nezaretinden acil para talebinde bulunmuştur.¹⁰⁷ Bu talepler üzerine Dahiliye Nezaretinden kendisine tohumluk, çift hayvanı satın alma, ambar icarı verilmesi ve teşkilat-ı ziraiyye için 6.200.000 kuruşluk havalename gönderildiği bildirilmiştir. Ancak Haydar Bey, bu habere sevinemeyecektir. Zira gönderilen havalenamenin karşılığında mal sandığına para bulunmadığından harcama yapılamayacaktı.¹⁰⁸ Hükümet yetkilileri sürekli Vilayat-ı Müstahlasa'nın ihtiyaçları için havalename gönderildiğini ve ihtiyaçların giderildiğini belirtiyorlardı. Ancak bu beyanların Haydar

¹⁰⁴ BOA DH.İ.UM 19-2 1-49- lef 2

¹⁰⁵ BOA DH.ŞFR / 602 / 8 lef: 1

¹⁰⁶ BOA DH_ŞFR 595 / 43

¹⁰⁷ BOA. DH-İ-UM-EK 111-8- lef 1

¹⁰⁸ BOA. DH. ŞFR. 610 /63 lef 1-2

Bey'in yaşadığı bu örnekteki gibi çoğunlukla gerçekleşmediği acı bir hakikattir.

Tüm bu problemler karşısında yine de yılmayan Van Valisi Haydar Bey, 1919 yılı başladığında 1918 yılına benzer sorunlar yaşamamak için erkenden harekete geçmiş, halkın tohumluk müracaatlarına başladığını belirterek, iaşe ambarlarındaki tohumluk zahirenin dağıtılması konusunda Dahiliye Nezaretinden izin istemişti.¹⁰⁹ Burada bir hususa yer vermek gerekir ki o da, Haydar Bey'in dönemin diğer valilerine pek de benzemediği hususudur. Zira o, Van'da 3 gün boyunca süren karla karışık yağmurun meyve ağaçları, bağ ve bahçelerdeki etkisini yakından takip edip durumu İstanbul'a rapor ederek farklı bir vali portresi ortaya koymaktadır.¹¹⁰

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın Kafkasya Cephesi, Osmanlı Rus savaşlarının ve Doğu Anadolu'nun kaderini tayin eden mücadelelere sahne olmuştur. Savaşın başlarında savaş sınır bölgesi olan Doğu Anadolu, ilerleyen zamanlarda savaşların gerçekleşme alanı haline gelmiştir. Sarıkamış Harekâtında yaşanan başarısızlık nedeniyle 3.Türk Ordusunun bölgeden çekilmek zorunda kalması önce Van sonrada Erzurum Vilayeti Rus işgaline uğramıştır. Her iki vilayetin savaş alanı içinde kalması ve işgale uğraması insanların mülteci durumuna düşmesine, mekanların fiziksel olarak tahrip olmasına, zirai faaliyetlerin aksamasına hatta durmasına neden olmuştur.

Ruslar, Erzincan Mütarekesi ve Brest Litovsk Antlaşmaları ile işgalde altında tuttıkları Erzurum ve Van Vilayetlerini beklendiği gibi Türk Ordularına değil ordu görünümlü Ermeni çetelere bırakmıştır. Rusların bu tutumu Erzurum ve Van vilayetlerinin yaşadığı işgalin sonuçlarının ağırlaşmasına, işgal sonrası problemlerinin hızlı çözülerek normalleşmenin sağlanmasına engel olmuştur. Her ne kadar Türk Ordularının ileri harekâtı ile Erzurum ve Van vilayetleri kurtarılmışsa da sosyal ve ekonomik yaşamı ayağa kaldırmak yıllar sürecek çabalar gerektirmiştir.

¹⁰⁹ BOA. DH. ŞFR. 619 /8 lef 1

¹¹⁰ BOA. DH-İ-UM-EK 53-143- lef 1

Hükümet, Vilayat-ı Müstahlasa olarak adlandırdığı ve içinde Erzurum ve Van'ın da bulunduğu işgalden kurtarılan vilayetlerde eski idari teşkilatın yeniden tesis edilmesi için çalışmalara hemen başlamıştır. Kurtuluşunun akabinde Erzurum Vilayeti'ne, kurtuluşundan kısa bir süre önce ise Van Vilayetine vali tayin edilerek gerekenlerin gecikmeden yapılması için adımlar atılmıştır. Merkezi idare ayrıca kurtarılan vilayetlerin yeniden ihyası için 5 milyon liralık bir ödeneği bölge için tahsis etmiştir. Bununla da yetinmeyen hükümet, bir umumi müfettişlik ihdas ederek sorunlara tek elden çözüm üretmeye çalışmıştır.

Bölgeye atanan yerel yöneticiler ise vilayetlerde idarenin yeniden tesisi için gerekli memurların gelmesi, işe ve tohumluk ihtiyacının giderilmesi, yerleşim yerlerin imar edilmesi gibi konularda çaba göstermiştir. Ancak işe meselesinin kalıcı olarak çözülmesi için zirai faaliyetlerin bir an önce başlatılması yerel yöneticilerin en fazla uğraştıkları konu olmuştur.

Erzurum ve Van vilayetlerinin zirai yaşamında yaşanan üç temel mesele ile karşılaşmıştır. Bunlar tohumluk tedariki, çift hayvanı temini ve zayi olan tarım aletleri yerine yenilerinin getirilmesidir. Her iki vilayetin yaşadığı büyük tahribat ve halk gibi askerinin de işe konusunda sorun yaşaması tohumluk tedarikinin bölgeden yapılmasını adeta imkânsız hale getirmiştir. Bu nedenle hem Erzurum hem de Van Valileri, tohumluğun bölge dışından tedariki için çaba sarf etmiştir. Ancak valilerin çabaları, vadeliden nakit para tahsisatının yeterli miktarda temin edilememesi ve nakil vasıtalarının yetersizliği gibi engellere takılmıştır. Askeri idarenin bir şekilde temin edilen tohumluklara da el koyması ekim yapılması gereken dönemlerin kaçırılmasına neden olmuştur.

Arazilerin sürülmesi için gerekli olan çift hayvanı ihtiyacı ise valileri uğraştıran diğer problem olmuştur. Savaş dönemi olması nedeniyle çift hayvanlarına askerinin de ihtiyaç duyması söz konusu problemin temelini teşkil etmiştir. Valilerin tohumluk ihtiyacı konusundaki çözüm arayışlarına benzer arayışlar çift hayvanı konusunda da görülmüştür. Ancak valiler ya parasal yetersizlikler nedeniyle başka bölgelerden hayvan temin edememiş ya da bir miktar çift hayvanı tedarikine

muvaffak olmuşlarsa da askeri idare tarafından bu hayvanlara el konmuştur.

İşgal yıllarında kaybolan veya zayi olan tarım aletleri konusu da Erzurum ve Van Vilayetlerindeki zirai faaliyetlerin gelişimini engelleyen diğer problem olmuştur. Erzurum ve Van Vilayetlerini kurtarmaya hazırlanan 3. Ordu komutanlığı sadece askeri planlarla uğraşmamış, vilayetlerin zirai faaliyetlerinin de bir an önce başlaması için girişimde bulunmuştur. İşgalden kurtarılacak vilayetlerdeki tarım aletlerinin zayi olmuş ya da kaybolmuş olduğunu düşünen komutanlık isabetli bir kararla yurt dışından tarım aleti getirilmesi hususunda üst makamlardan talepte bulunmuştur. Nitekim hükümet problemin çözümü için hemen harekete geçerek yurt dışından tarım alet ve gereçleri ithalatı gerçekleştirmiştir.

Merkezi ve yerel idarelerin gayretlerine rağmen ne 1918 ne de 1919'un ekim mevsimlerinden yeterince istifade edilebilmiştir. Köylerin yerleşim yer olmaktan çıkacak kadar tahrip olması köylünün üretici rolüne dönmesine imkan vermemiştir. Hükümet, zirai faaliyetleri destekleyici parasal kararlar alınmışsa da uygulamada nakit paranın Erzurum ve Van'a gönderilmesi pek de mümkün olmamıştır. Valilere, tohum tedariki ve çift hayvanı temini için bekledikleri nakit paranın yerine çoğunlukla karşılığı olmayan havalenameler gönderilmiştir. Sonuç olarak kurtarılan her iki vilayetin felce uğramış zirai faaliyetlerini normalleştirmek istenilen düzeyde mümkün olmamıştır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA DH.ŞFR
BOA DH-İ-UM-EK
BOA İ.DUİT
BOA MV.
BOA BEO
BOA DH.İ.UM
BOA DH-SN-THR

Sürelî Yayınlar

Albayrak Gazetesi

İler Gazetesi

Tanin Gazetesi

A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi

Düstur, II. Tertip, XI, Erişim 02/08/2017 <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/71>

Düstur, II. Tertip, X, Erişim 02/08/2017 <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/71/199609316-c10.pdf?sequence=10&isAllowed=y>

Kitaplar

Akçora, Ergünöz, Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1946), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994

Altınay, Ahmet Refik, Kafkas Yollarında, Yayına Hazırlayan, Ahmet Tavan, İzmit 2012

Aydemir, Şevket Süreyya, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Cilt III 1914-1922, Remzi Kitapevi, İstanbul 1972

Karabekir, Kazım, "İstiklal Harbimiz" II, Emre Yay. İstanbul 1995

Kıranlar, Safiye, "Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)", TTK yay. Ankara 2013

Küçükuşurlu, Murat, "Erzurum Belediye Tarihi-1 Osmanlı'dan Cumhuriyet'e (1866-1930)", Dergah Yayınları, İstanbul 2008

Müderrişoğlu, Alpekin, "Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları", Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990

Öğün, Tuncay, "Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği", Ankara 1999

Öğün, Tuncay, Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayet-i Şarkîye Mültecileri (1915-1923)", Ankara 2004

Selvi, Haluk, "Millî Mücadele'de Erzurum (1918-1923)", Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000

Makale ve Tezler

Akgümüş, Dilek, Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşında Van ve Çevresinde Asayiş Problemleri, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011

Akinci, Emre, Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun Finansmanı ve Savaşın Diğer Devletlerle Karşılaştırılması, İ.T.Ü. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009

Çavdar, Necati, Birinci Dünya Harbi Sonunda İstanbul'da Kömür Kıtılığı ve Buna Bağlı Sıkıntılara Çözüm Arayışları, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 30(89) Temmuz (2014)

Çevik, Mehmet, "1918'den Sonra Van'da Ermenilik Faaliyetleri", Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu, Van,1990

Çevik, Mehmet, "Milli Mücadelede Van", Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 1995

İpek, Nedim, "Birinci Dünya Savaşında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt 12, Sayı 1

Kaya, Erol, "I. Dünya Savaşında Erzurum ve Çevresinden Göç Eden Müslümanların Dönüşleri ve İskanları", Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1993

Kaya, Erol, "I. Dünya Savaşında Erzurum Mültecileri", 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum, I. Uluslar arası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002) Yayına Haz. Yavuz Aslan, Salim GÖKÇEN, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara 2003

Öncü, Ali Servet, "1908-1923 Yılları Arasında Erzurum Vilayeti'nin İdari ve Sosyo Ekonomik Durumu", Atatürk Üniversitesi / Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2006

Sarı, Mustafa, "Osmanlıdan Cumhuriyete Bir Devlet Adamı: Haydar(Vaner) Bey", Sakarya Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2004

Selvi, Haluk, "Milli Mücadelede Van'da Valiler Sorunu", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi Sayı: 136, Ocak - Şubat (2002)

Selvi, Haluk, "Mondros Mütarakesi'nden Sonra Vilâyât-ı Şarkıyye'de Nüfus", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt: XVII / Temmuz (2001) Sayı: 50

Tosun, Ulvi Ufuk, "Erzincan ve Erzurum'da Ermeni Vahşeti (1918)", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (2015) 19 (1): 1-20, Erzurum

Yüksel, Mevlüt, "I. Dünya Savaşında Erzurum'un İlk İşgal Günleri", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 37 Erzurum (2008)